

خط کوفی معقلی در مساجد باستانی اصفهان

عبدالله قوچانی

نشر بنیاد اندیشه اسلامی

است. بر روی منار مسجد جامع ساوه نیز جمله «لانی بعد محمد» به خط کوفی بنایی آمده که مربوط به سال ۵۰۴ می باشد. طراحی این خط در بناهای مورد نظر بیانگر دقت نظر و صرف وقت فراوان است. بزرگترین کتیبه کوفی بنایی مربوط به مقبره شیخ صدر در مشکین شهر است. فضایی را که این کتیبه دربرگرفته است ۷/۵ متر در ۲۳ متر است.

اوج این هنر را می توان در دوره صفویه دید در این دوره بناهای بیشتر با این نوع خط تزیین شده اند؛ تزییناتی شامل آیات قرآن، کلمات الله، محمد و نام ائمه معصومین و گاه اشعار عربی و فارسی. یکی از کلمات مورد استفاده در این نوع خط کلمه علی (ع) و اشعار مربوط به حضرت علی (ع) است.

در اثر حاضر تلاش شده خط کوفی چهار مسجد اصفهان شامل مسجد جمعه، مسجد شیخ لطف الله، مسجد شاه و مدرسه چهارباغ که دارای نام حضرت علی (ع) است بررسی شوند. این طرح ها همراه با کلیه خطوط کوفی بنایی در این چهار مسجد مجموعه‌ی حاضر را تشکیل داده اند.

قوچانی معتقد است که: طرز تلفظ کلمه معقلی، در حال حاضر توسط بیشتر هنرمندان به شکل (مَعْقَلِی) است در حالی که معنی چنین لفظی، به معنای داشتن عقال است و عقال یعنی طناب بافته شده که به شکل گرد است و بیشتر عرب ها بر سر چفیه می گذارند. اما اگر این کلمه را به شکلی «مَعْقَلِی» بخوانیم به معنی زندان است و این احتمال وجود دارد که به علت محصور شدن نوشته ها و در شکلی خاص این تلفظ صحیح تر باشد. تلفظ دیگر «مَعْقَلِی» است که به معنی بستن آمده و این مفهوم نیز به دلیل بستن حروف و گردش آن به شکلی خاص می تواند صحیح باشد.

هنر خوشنویسی به اشکال خطوط مختلفی چون کوفی، نسخ، ثلث، نستعلیق و غیره زینت گر بناهای اسلامی در دوره های مختلف بوده است و خط کوفی بنایی به ویژه از اواخر قرن پنجم هجری در معماری کاربرد یافته و در قرون متمادی نیز تداوم یافته است. نوشته های خط کوفی بنایی بیشتر آیات قرآنی، احادیث پیامبر اکرم (ص)، نام های ائمه و دعاهای گوناگون را در بر می گیرد. بیشتر این دعاها از کتاب مفاتیح الجنان و به ویژه دعای جوشن کبیر نقل و در پاره ای موارد نیز از اشعار عربی و فارسی برای تزیین بناها استفاده شده است.

خط کوفی از خطوط قدیمی ای است که در متون اولیه اسلام به آن اشاره شده است. اما نمونه ای از آنچه در این متون از آن ذکر می باشد، دیده نشده است تا بتوان مشخص کرد آیا منظور همین نوع خط کوفی است، که امروزه به خط کوفی بنایی شهرت دارد یا خطی است به نام خط کوفی معقلی. این احتمال وجود دارد که این خط در متون قدیم، به لحاظ وجود زاویه در اتصالات حروف به یکدیگر به خط کوفی بنایی امروزی یعنی نوشتن در سطر ممتد شبیه باشد. در حالی که خط کوفی بنایی کنونی همیشه در شکلی خاص و فاصله ای یکنواخت بین حروف محصور است.

عبدالله قوچانی با اشاره به اینکه این خط از قدیم زینت دهنده بناها بوده، به قدیمی ترین نمونه این خط بر روی پنجره چوبی کوچک موجود در موزه تخت جمشید اشاره می کند. این پنجره متعلق به آل بویه و دارای نام عضدالدوله ابوشجاع فناخسرو به تاریخ ۳۶۳ هـ. است دو طرف آن کلمه «علی» در دو لوزی چهار بار به طور معکوس روی چوب کنده شده